

НАРАХУВАННЯ НЕУСТОЙКИ (ПЕНІ) ЗА ПРОСТРОЧЕННЯ СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ

ЧУГУНКОВ Роман Сергійович - студент економіко-правового факультету
Донецького національного університету

УДК 347.615

Стаття посвячена теоретическим и практическим проблемам исчисления неустойки (пени) за просрочку уплаты алиментов. Выделена единая методика исчисления неустойки (пени) за просрочку уплаты алиментов и обоснована целесообразность именно ее применения. Разработаны предложения по внесению изменений и дополнений в действующий Семейный кодекс Украины.

Ключові слова: неустойка, пеня, аліменти, нарахування неустойки (пені).

Сімейне законодавство України містить багато норм, які спрямовані на забезпечення належного виконання учасниками сімейних правовідносин своїх обов'язків. Саме до таких норм належить норма, викладена у ч. 1 ст. 196 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. [1], яка закріплює, що при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Треба відзначити, що ця норма стала новелою з набранням чинності 1 січня 2004 року Сімейного кодексу України (далі – СК України), адже у Кодексі про шлюб та сім'ю УРСР від 20 червня 1969 р. [2] не містилося жодного положення, яке б передбачало заходи відповідальності за прострочення сплати аліментів. І, як будь-яке нововведення, вищезгадана норма має неоднакове застосування у правозастосовній діяльності.

Проблемні питання відповідальності за прострочення сплати аліментів привертали увагу таких правників, як З. В. Ромовської, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Л. Є. Гузя, А. В. Гузь, Л. В. Красицької та інших. Не зважаючи на наявність певних теоретичних наробок щодо відповідальності за прострочення сплати аліментів, на сьогоднішній день проблема полягає у тому, що не має єдиної думки щодо методики нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, причому в деяких випадках позиції науковців і правозастосовців істотно різняться, а застосовуючи різні методики, можна отримати різні суми неустойки (пені), які в разі відрізняються одна від одної. Саме зазначеними вище чинниками й обумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Метою цієї статті є виокремлення єдиної методики нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, обґрунтування доцільності саме її застосування та розробка пропозицій щодо внесення змін до чинного Сімейного кодексу України задля її ефективного застосування.

Стаття 549 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. [3] (далі – ЦК України) передбачає, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоечасного виконаного грошового зобов'язання за кожний день

прострочення виконання. Відповідно до ч. 1 ст. 196 СК України розмір неустойки (пені) становить один відсоток від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Треба зазначити, що таке визначення порядку обрахування неустойки призводить до різного тлумачення і, як наслідок, до неоднакового застосування судами цієї норми. Так, З. В. Ромовська стверджує, що визначений розмір пені – 1% за кожен день прострочення – є дієвим стимулом належного виконання обов'язку, проте визначення судами розміру неустойки виявилось проблематичним. З. В. Ромовська наводить наступний приклад. К. протягом січня – березня не сплачував аліменти, визначені судом у твердій грошовій сумі – по 500 грн. щомісячно. Якою має бути сума позову? Неустойка за січень має становити 155 грн. Отже, за січень слід буде сплатити 655 грн. Сума боргу за січень не додається до заборгованості за лютий, відповідно і неустойка буде нараховуватися не із суми 1155 грн. (основна сума боргу та пеня за січень і сума боргу за лютий), а лише за прострочення платежу за лютий – тобто 500 грн. Відповідно, і за березень місяць неустойка також буде нараховуватися не із загальної суми боргу за минулі два місяці, а лише із 500 грн. Отже, за кожен місяць прострочення з К. може додатково до суми аліментів стягуватися неустойка (пеня) за січень – 155, за лютий – 140, за березень – 150 грн. Загальна сума позову становитиме 1975 грн. [4, с. 299]. Отже, зі змісту наведеного прикладу можна зробити висновок, що З. В. Ромовська обмежує строк нарахування пені місяцем, за який треба було сплатити аліменти. Така позиція є досить спірною, зважаючи, що ст. 196 СК України не передбачається будь-яких обмежень в часі щодо нарахування пені, а навпаки, зазначається, що пеня стягується «за кожен день прострочення» до повної сплати боргу.

Л. Є. Гузь та А. В. Гузь наголошують, що визначений розмір пені 1 % за кожний день прострочення аліментів за кожний місяць буде становити 30 % суми несплачених аліментів (30 днів x 1%). Цю позицію вони демонструють на наступному прикладі.

К. протягом січня – липня не сплачував аліменти, визначені за рішенням суду у твердій грошовій сумі – по 300 грн. щомісячно. Неустойка (пеня) за перший місяць становитиме 90 грн. (300 грн. x 30 : 100). Сукупна сума, належна до сплати за перший місяць, становитиме 390 грн. (300 грн. + 90 грн.). Сума боргу за перший місяць не додається до заборгованості за другий місяць, відповідно і неустойка буде нараховуватися не із суми 600 грн., а лише із суми 300 грн. і так за кожний місяць. За вісім місяців прострочення аліментів разом з неустойкою і боргом за аліменти буде нарахована заборгованість у сумі 3120 грн. (390 + 390 + + 390 + ...) [5]. Досить важко погодитись і з такою позицією, адже Л. Є. Гузь та А. В. Гузь, поперше, не врахували варіювання кількості днів в місяці (від 28 до 31), а, по-друге, обмежили строк нарахування пені місяцем, за який треба було сплатити аліменти.

Л. В. Красицька зазначає, що до питання порядку обчислення розміру неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів слід підходити з урахуванням визначення пені в ч. 3 ст. 549 ЦК України та вказує, що сума несвоєчасно виконаного аліментного зобов'язання визначається відповідно на 1 число місяця, який слідує за місяцем, коли необхідно було сплатити аліменти. Відповідно, така сума ж заборгованості й помножується на один відсоток (розмір пені) та на кількість днів, які пройшли до погашення заборгованості платником аліментів або до пред'явлення позову одержувачем аліментів [6, с. 325]. За такого підходу нарахування пені не обмежується місяцем, за який треба було сплатити аліменти, що й відповідає сутності пені, визначеній законодавцем.

С. Я. Фурса та Є. І. Фурса звертають увагу на те, що повноваження щодо визначення розміру неустойки та її застосування до платника належать суду, але у ч. 1 ст. 196 СК України не говориться про конкретні способи обчислення неустойки. Далі вони зазначають, що неустойку (пеню) можна рахувати двома способами. І. Оскільки заборгованість виникає поступово, то і неустойка збільшуватиметься і рахуватиметься за кожен місяць прострочення. Якщо плат-

ник був зобов'язаний сплачувати аліменти у сумі 200 гривень, але наступного місяця не сплатив аліментів, то сума заборгованості становить 200 грн. Отже, на наступний місяць 1% від зазначеної суми буде складати: $200 \times 0.01 = 2$ грн. Неустойка за цей місяць залежно від кількості днів у місяці, наприклад, у місяці 30 днів буде: $2 \text{ грн.} \times 30 = 60$ грн. Але наступний місяць треба рахувати виходячи з того, що сума заборгованості становить $2 \times 200 = 400$ грн. і відповідно неустойка за місяць буде: $400 \times 0.01 \times 31 = 124$ грн. Третій місяць заборгованості відповідно має рахуватися аналогічно: $3 \times 200 \times 0.01 \times 30 = 180$ грн. Отже, сукупний розмір неустойки за три місяці $60 + 124 + 180 = 364$ грн. 2. Якщо ж рахувати суму неустойки виходячи із загальної суми заборгованості, то розмір неустойки за три місяці складатиме: $3 \times 200 \times 0.01 \times (30 + 31 + 30) = 546$ грн. [7, с. 516-517]. Зазначені способи розрахунку неустойки (пені) також викликають певні питання. Щодо першого способу, то, по-перше, погоджуючись з Л. Є. Гузем, А. В. Гузь [5], З. В. Ромовською [4, с.299], треба наголосити, що при обчисленні розміру неустойки сума боргу за попередній час до заборгованості за наступний час не додається, адже це суперечить ст. 61 Конституції України від 28 червня 1996 р. [8], згідно якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; а, по-друге, строк нарахування пені не обмежується місяцем, за який треба було сплатити аліменти. Щодо другого способу, то, по-перше, самі С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, порівнюючи його з першим, зазначають, що перший спосіб розрахунку більш складний і потребуватиме більше часу розрахунку, але він є більш адекватним реальним правовідносинам [7, с. 517], по-друге, при щомісячній сплаті аліментів рахувати неустойку (пеню) треба за кожен місяць окремо, а не виходячи із загальної суми заборгованості, адже це не відповідає сутності пені, визначеній законодавцем.

Проаналізувавши судову практику, можна зробити висновок, що в правозастосовній діяльності найчастіше застосовують два способи (дві методики) розрахунку не-

устойки (пені) за прострочення сплати аліментів.

Перша методика. Неустойка нараховується на всю суму несплачених аліментів (заборгованості) за кожен день прострочення її несплати, при цьому нарахування не обмежуються лише тим місяцем, протягом якого не проводилось стягнення [9; 10]. Тобто неустойка (пеня) за один місяць рахується шляхом помноження заборгованості за аліментами за місяць на 1% пені і на кількість днів, що вираховується з дня, з якого не сплачуються аліменти, до дня погашення відповідної заборгованості платником аліментів або до дня пред'явлення позову одержувачем аліментів про стягнення неустойки (пені). А загальна сума неустойки (пені) визначається шляхом додавання нарахованої пені за кожен із прострочених платежів (за кожен місяць).

Друга методика. Виходячи з того, що аліменти призначаються та виплачуються (стягуються) щомісячно, то за змістом ст. 196 СК України пеня нараховується не на всю суму заборгованості, а її нарахування обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилось стягнення аліментів. При цьому сума заборгованості за аліментами за попередні місяці не додається до заборгованості за наступні місяці, а кількість днів прострочення обчислюється виходячи з того місяця, в якому аліменти не сплачувались [11; 12]. Тобто неустойка (пеня) за один місяць рахується наступним чином: заборгованість за аліментами за місяць помножена на 1% пені і помножена на кількість днів місяця, в якому виникла заборгованість. А загальна сума неустойки (пені), як і в першій методиці, визначається шляхом додавання нарахованої пені за кожен із прострочених платежів (за кожен місяць).

Слід зазначити, що за даною методикою розрахунку неустойка (пеня) є менш обтяжливою для боржника, оскільки сума неустойки виходить незначна. Але таку методику не можна вважати цілком вірною, оскільки вона суперечить положенням сімейного законодавства і самій правовій природі неустойки. Статтею 196 СК України не передбачається будь-яких обмежень

в часі щодо нарахування пені, а навпаки, вказується на невстановлений проміжок часу, а саме «за кожен день прострочення» до повної сплати боргу. Більш того, заборгованість не може визначатись кількістю днів у місяці, за який не сплачено аліменти, оскільки момент виникнення заборгованості пов'язаний не з моментом нарахування самих аліментів за конкретний місяць, а з моментом невиконання аліментного зобов'язання у визначений строк. Тобто заборгованість виникає лише з наступного дня за днем, коли боржник фактично мав сплатити, але не сплатив аліменти.

Як бачимо, ці дві методики є кардинально різними. Судова практика показує, що навіть суди найвищої інстанції не мають єдиної однозначної позиції щодо способу нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. Так, Верховний Суд України в своїй ухвалі від 10 червня 2009 року за справою № 6-22289св08 наголошує на тому, що пеня нараховується на всю суму несплачених аліментів (заборгованості) за кожен день прострочення її сплати, а її нарахування не обмежується лише тим місяцем, протягом якого не проводилось стягнення, що призвело до неправильного застосування норм матеріального права [10]. Тобто суд застосував першу методику розрахунку неустойки (пені). Натомість Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 11 травня 2012 року за справою № 6-972св12 зазначив, що пеня нараховується не на всю суму заборгованості, а її нарахування обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилось стягнення аліментів. Сума заборгованості зі сплати аліментів за попередні місяці не додається за наступні, а кількість днів прострочення обчислюється, виходячи з того, скільки днів прострочено до сплати певної суми заборгованості [12]. Отже, у цьому випадку суд застосував другу методику розрахунку неустойки (пені).

Видається, що саме застосування першої методики є цілком вірним та таким, що відповідає законодавству, з наступних підстав. Перш за все, за своєю природою неустойка (пеня) спрямована на стимулювання

боржника – платника аліментів своєчасно сплачувати аліменти та компенсувати одержувачеві аліментів ті втрати, які він поніс у зв'язку із затримкою їх сплати. Саме при застосуванні першої методики ці функції виконуються повною мірою. На відміну від другої методики, де сума неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів залишається незмінною та порівняно з загальною сумою боргу є досить малою, тут сума неустойки (пені) з кожним місяцем зростає в рази, тобто чим довше боржник не буде сплачувати аліменти, тим більший обсяг відповідальності він буде нести.

Майже такої ж позиції притримується Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, яка у постанові від 11 вересня 2013 року по справі № 6-81цс13 зробила правовий висновок, що оскільки зобов'язання зі сплати аліментів носить періодичний характер і повинно виконуватись щомісяця, суд повинен з'ясувати розмір несплачених аліментів по кожному з цих періодичних платежів, встановити строк, до якого кожне із цих зобов'язань мало бути виконано, та з урахуванням встановленого обчислити розмір пені, виходячи із суми несплачених аліментів за кожен місяць окремо від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму [13]. Тобто фактично застосована саме перша методика розрахунку пені, наведена вище. Проте, вбачається, що необхідно уточнити строк (термін), на який необхідно визначити розмір неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. Верховним Судом України обстоюється позиція, що таким терміном є день ухвалення судом рішення про стягнення пені. Проте на момент подання позову про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів позивач (одержувач аліментів) не може передбачити, коли саме суд прийме відповідне рішення, та визначити відповідний строк для обчислення неустойки (пені). Видається, що неустойка (пеня) повинна бути обчислена на день погашення відповідної заборго-

ваності платником аліментів або на день пред'явлення позову одержувачем аліментів про стягнення неустойки (пені).

Щодо застосування правового висновку Верховного Суду України у спорі про стягнення пені від суми несплачених аліментів необхідно зазначити, що ст. 360-7 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. [14] (далі – ЦПК України) встановлено, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України. Частина 2 ст. 214 ЦПК України передбачає, що при виборі правової норми, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, суд зобов'язаний враховувати висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Одночасно з цим ст. 6 Закону України «Про судоустрій та статус судів» від 7 липня 2010 р. [15] передбачає, що суди здійснюють правосуддя самостійно, на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права і є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Отже, фактично, на сьогоднішній день висновки Верховного Суду України носять рекомендаційний характер, а тому суди при постановленні рішення вільні у своєму виборі застосовувати їх чи ні, вони зобов'язані лише враховувати такі висновки.

Голова Верховного Суду України Я. М. Романюк дотримується думки про те, що іноді обов'язковість рішень Верховного

Суду є декларативною, зазначаючи, що на сьогодні обов'язковість правових висновків Верховного Суду України не забезпечена відповідними нормами у разі їх недотримання [16, с. 132]. З огляду на це Я. М. Романюк вбачає за необхідне запровадити додаткові механізми, спрямовані на посилення такої обов'язковості, зокрема, пропонує підставу для перегляду судових рішень Верховним Судом України визначити як порушення єдності судової практики [16, с. 132], також доповнити розділи процесуальних кодексів, які регламентують перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, положеннями про можливість їх перегляду у зв'язку з іншими обставинами і до таких обставин віднести прийняття судового рішення Верховним Судом України, яке містить висновок про інше застосування норми права, що зумовило ухвалення незаконного судового рішення [16, с. 133]. Також пропонується запровадження в Україні інституту преюдиційного запиту, що дало б можливість судам нижчого рівня зупинити провадження у справі та звернутися за відповідним висновком до Верховного Суду України у разі, якщо під час розгляду справи виявлено невизначеність у застосуванні чи тлумаченні норми права [16, с. 133]. Вбачається, що запровадження таких механізмів дійсно може забезпечити обов'язковість правових висновків Верховного Суду України і сприятиме однозначності судової практики. Проте, поки такі зміни не відбулись, вони фактично носять рекомендаційний характер, а тому залишається відкритим, зокрема, питання щодо методики розрахунку пені за прострочення сплати аліментів. Задля його вирішення пропонується доповнити ч. 1 ст. 196 СК України абзацом другим у такій редакції: «Загальний розмір неустойки (пені) визначається шляхом додавання нарахованої неустойки (пені) за кожен місяць прострочення сплати аліментів. Нарахування неустойки (пені) за кожен місяць прострочення сплати аліментів здійснюється з урахуванням розміру несплачених аліментів та кількості днів від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня погашення відповідної за-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретичним і практичним проблемам нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. Виокремлено єдину методіку нарахування неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів та обґрунтовано доцільність саме її застосування. Розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного Сімейного кодексу України.

боргованості або до дня пред'явлення позову одержувачем аліментів про стягнення неустойки (пені)».

Література

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20.06.1969 р. № 2006-VII // Відомості Верховної Ради. – 1969. – № 26. – Ст. 204.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. – [3-тє вид., перероб. і доп.] / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.
5. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до сімейного кодексу України: Навчальний посібник / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://info-library.com/book/19_Sydovo_praktichnii_komentar_do_simeinogo_kodeksy_Ukraini.html
6. Красицька Л. В. Стягнення неустойки як спосіб захисту права дитини на утримання / Л. В. Красицька // Право та управління: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Національний університет державної податкової служби України; гол. ред. : П.В. Мельник. – 2012. – № 1. – С. 317 – 331. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals>.
7. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Чопенко В. О. та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с. – (Серія «Цивілістика»).

SUMMARY

The article is devoted to theoretical and practical problems of calculation of penalties (fines) for late payment of alimony. Author determined uniform methodology of calculation of penalties (fines) for late payment of alimony and just expediency of its application. Developed suggestions for changes and additions to the existing Family Code of Ukraine.

8. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Рішення Пролетарського районного суду м. Донецька від 04 березня 2014 року за справою № 262/8602/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37456848>.

10. Ухвала Верховного Суду України від 10 червня 2009 року за справою № 6-22289св08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4058501>.

11. Рішення Ленінського районного суду м. Донецька від 13 вересня 2013 року за справою № 260/2751/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33571644>.

12. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України від 11 травня 2012 року за справою № 6-972св12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24981905>.

13. Постанова Верховного Суду України від 11 вересня 2013 року за справою № 6-81цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33609035>.

14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

15. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

16. Романюк Я. М. Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпечення єдності судової практики / Я. М. Романюк, І. В. Бейцун // Право України. – 2012. – № 11-12. – С. 122 – 136.